

Nailə ƏSKƏR

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA Folklor İnstitutunun əyani doktorantı
e-mail: qaracantali@live.com

XX ƏSRİN İKİNCİ YARISINDA KOROĞLUŞÜNASLIQ

Açar sözlər: “Koroğlu” dastanı, variant, tədqiqat, nəşr, toplama, folklor

RESEARCHES ABOUT "KOROGHLU" IN THE SECOND HALF OF THE XX CENTURY**Summary**

The epos of epic folklore, transmitted by the ashugs to the tradition of storytelling, the era of great historical events and heroism, is the most magnificent work of folklore. From this point of view, the “Koroglu” epic is one of the epics that has become widespread among the Turkic peoples. The collection, publication and research work in Azerbaijan in the second half of the 20th century have become wider and a separate field of research. The works of scientists and researchers of that period are very great: Farhad Farhadov, Azad Nabiev, Khalig Koroglu, Vagif Valiev, Rustam Rustamzade, Mursal Khakimov, Dilara Aliyeva, Nizami Jafarov, Bahlul Abdullah, Israfil Abbasly and others. After the second half of the 20th century, many legends were published. Extensive research was being conducted in this area. In this article, widely recognized studies in the second half of the 20th century were classified, new publications and new searches were published.

Key words: “Koroglu” epos, variant, research, publication, collection, folklore

“КОРОГЛУ” ИССЛЕДОВАНИЯ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА**Резюме**

Эпопея эпического фольклора, переданная ашугами в традицию рассказывания, эпоху великих исторических событий и героизма, является наиболее великолепным произведением фольклора. С этой точки зрения эпопея “Кероглу” является одной из эпопей, которая получила широкое распространение среди тюркских народов. Сбор, публикация и исследовательские работы в Азербайджане второй половины XX века стали шире и стали отдельной областью исследований. В этой области очень велики труды ученых и исследователей того периода: Фархад Фархадов, Азад Набиев, Халиг Кероглу, Вагиф Валиев, Рустам Рустамзаде, Мурсал Хакимов, Дилара Алиева, Низами Джафаров, Бахлул Абдулла, Исрафил Аббаслы и другие. После второй половины XX века было напечатано много сказаний. В этой области проводятся обширные исследования и научные исследования. В этой статье широко признанные исследования в второй половине XX века были классифицированы, и были опубликованы новые публикации и новые поиски.

Ключевые слова: эпос “Кероглу”, вариант, исследования, публикация, фольклор

Məsələnin qoyuluşu. Qafqazda və Cənubi Azərbaycanada “Koroğlu” dastanının toplanması, tədqiq olunması, demək olar ki, 200 illik söykənir. XX əsrin ikinci yarısından sonra Azərbaycan koroğluşünaslığı yeni mərhələyə qədəm qoymuş və geniş elmi tədqiqat sahəsi halına gəlmişdir. Əsrin 50-ci illərindən başlayaraq Fərhad Fərhadov, Azad Nəbiyev yazdıqları dissertasiyalarla “Koroğlu” dastanının Qafqaz, Türkünstan variantlarını araşdırmışlar. Xalq Koroğlu, Vaqif Vəliyev, Rüstəm Rüstəmzadə, Mürsəl Həkimov, Dilərə Əliyeva, Nizami Cəfərov, Bəhlul Abdulla, İsrafil Abbaslı kimi alimlər də bu dövrdə dastanın öyrənilməsi sahəsində geniş fəaliyyət göstərmişlər. Onlar dastanın yeni qollarını toplamış, kitab halında nəşr etdirmiş və yaxud dastanı tədqiq etmişlər. XX əsrin ikinci yarısının ilk onilliklərindən başlayaraq dastanın bir çox yeni variant və qolları çap olunmuşdur. Bu sahədə xeyli tədqiqat əsərləri yazılmış və elmi araşdırmalar aparılmışdır. Bu məqalədə XX əsrin ikinci yarısında geniş vüsət almış tədqiqatlar təsnif edilir, yeni nəşrlər və nəşirlər haqqında məlumat verilir, dastanın eyni zamanda Azərbaycandan kənarında mövcud olan variantları ilə müqayisəli araşdırmalarına yer verilir.

İşin məqsədi. Söyləyicilik ənənəsinə bağlı olaraq aşuqlar tərəfindən ifa edilən, böyük tarixi hadisə və qəhrəmanlıqları bugünüməzə daşıyan dastanlar, epik folklorun ən irihəcmli əsərləridir. Bu baxımdan “Koroğlu” dastanı da türk xalqları arasında geniş yayılmış, onların epik yaradıcılığına daxil olmuş dastanlardan biridir. Dastanın toplanması və araşdırılmasına başlanması XIX əsrin ilk yarısına təsadüf edir. Bu əsrdə dastan Avropaya ayaq açmış və ingilis dili ilə yanaşı, müxtəlif Avropa dillərində çap olunmuşdu. XX əsrin ikinci yarısından sonra da dastan ətrafında davam edən toplama, nəşr, araşdırma işləri nəticəsində “Koroğlu” dastanının yeni qolları aşkarlanmış və “Koroğlu” dastanı haqqında araşdırmalar davam etmişdir.

1950-1970-ci illərdə “Koroğlu” dastanının yorulmaz tədqiqatçılarından biri də Fərhad Fərhadov olmuşdur. O, namizədlik və doktorluq dissertasiyalarını “Koroğlu” dastanından yazmışdır. Hər iki dissertasiya rus dilində yazılmış və Qafqaz versiyalarının tarixilik problemlərinə həsr olunmuşdur. F.Fərhadov “К изучению эпоса “Кероглы” (Армянская версия эпоса)”. (“Koroğlu” eposunun öyrənilməsinə dair (erməni versiyası əsasında) (34) adlanan namizədlik dissertasiyasını müdafiə etmişdir. Bundan sonra alim tədqiqatlarını davam etdirərək “Закавказская версия эпоса “Кероглы” (“Koroğlu” eposunun Zaqaqaziya versiyası) (33) adlanan doktorluq işini 1968-ci ildə bitirmişdir. Dissertasiyalardan başqa, F.Fərhadov mövzu ilə bağlı çox sayda elmi məqalələr çap etdirmişdir (9; 10; 11). O, 1975-ci ildə “Koroğlu” dastanını nəşrə hazırlamışdır. Eyni ildə M. Təhməsinin də kitabı nəşrə hazırlaması və mətlərin, demək olar ki, eyni olması bu nəşrin çox da diqqət cəlb etməməsinə səbəb olmuşdur (13).

F.Fərhadov “Koroğlu” dastanının tədqiqində əsas məsələnin vətənpərvərlik və beynəlmilçilik ruhunu qoruyaraq sovet insanını bu ruhda tərbiyə etməsi olduğunu göstərmişdir. Onun fikrincə, bu, XVI-XVII əsrin qəhrəmanlıq dastanıdır və qəhrəmanın yerli feodallar və yadeli düşmənlərə qarşı mübarizəsi mövzusunda. Zaqaqaziya versiyasından bəhs edərkən 120-ə yaxın variantı nəzərdən keçirdiyini yazan müəllif dastanın belə çox variantlaşmasını normal hesab etmiş və bunun səbəbini bölgə xalqlarının siyasi və mədəni birliyində görmüşdür. F.Fərhadov dastanın yaranmasının tarixiliyini də nəzərə alaraq erməni, gürcü, kürd və s. Zaqaqaziya xalqlarının şifahi ədəbiyyatında yayılması və variantlaşması məsələsini işləmişdir.

Dastanın tədqiqat tarixindən bəhs edərkən alim o dövrün ideoloji təzyiqlərinə baxmayaraq, daha doğru mövqə tutmuş və dastanın genezisi haqqındakı Şopen nəzəriyyəsinin əleyhinə çıxış etmişdir: “Həqiqi tarixi metodun yoxluğu və tarixilik prinsipinə formal yanaşma burjuva alimlərini tarixi hadisələri təhrif etməsinə gətirib çıxarmışdır ki, bunlardan biri də Şopenin Koroğlunu Aşot Erkatın qəhrəmanlıqları ilə bağlamasıdır. Şopenə görə, bu rəvayət ərəb və emənilərdən tatarlara keçərək Koroğlu haqqında hekayətin əsasını təşkil etmişdir. “Sonralar Koroğlu adı almış şəxs Aşot Baqraton olmuşdur”, – Şopen yazıb” (33, 5-6).

Koroğlu dastanı tədqiqatçılarından olan A.İbrahimova F.Fərhadovun koroğlusünlük fəaliyyətinə çox yüksək qiymət verərək müəllifin dastanı məzmununa görə qruplara ayırmaq sistemini qeyd etmişdir:

“Azərbaycan Koroğlusunun 20 qolu və onların 50 variantı haqda məlumat verən F.Fərhadov ilk dəfə olaraq “Koroğlu” qollarını “xarakterinə görə” kvalifikasiya etməyə çalışmışdır. Ona görə qolları, əsasən 3 qrupa ayırmaq olar:

- 1) Özünümüdafiə və düşmənlər üzərinə əks-hücumları olunan səfərlər (məsələn, “Koroğlu və Bolu bəy”, “Toqat səfəri”, “Həsən Paşanın Çənlibelə gəlməyi” və s.).
- 2) Gözəl qızları və dəliləri Çənlibelə gətirmək məqsədi ilə olan səfərlər (məsələn, “İstanbul səfəri”, “Ərzurum səfəri”, “Türkman səfəri” və s.).

3) Müxtəlif hadisələr, gözlənilməz və fəvqəladə hallarla bağlı səfərlər (məsələn, “Koroğlunun Bağdad səfəri”, “Qulun qaçması”, “Düratın itməsi” və s.) (12, 33).¹

Bu təsnifat “Koroğlu üç səbəb üçün səfərə çıxar; ya bir at, ya bir igid, ya da bir qadın üzündən” (4, 10) fikri ilə üst-üstə düşməkdədir.

1970-ci illərdən başlayaraq son dövrlərə qədər “Koroğlu” tədqiqatçılarından biri də Azad Nəbiyev olmuşdur. O, həm dastanın toplanması, nəşri, həm də tədqiqi və öyrənilməsi baxımından koroğluşünaslıq sahəsinə əvəzsiz xidmət göstərmişdir. A.Nəbiyev 1970-ci ildə “Koroğlu” dastanında Koroğlu surəti (Azərbaycan-özbək materialları əsasında)² mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir (18). Bu tədqiqat işində Şərqi və Qərbi versiyalarında baş qəhrəmanın obrazı geniş təhlil edilmiş, dastan daxilində və eyni zamanda başqa dastanlarımızdakı qəhrəmanlarla da tipoloji müqayisə aparılmışdır. Bu tədqiqatları ilə müəllif “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının qəhrəmanı Qazan xanla Koroğlu arasında bir sıra oxşarlıqlar müəyyən etmişdir.

Tədqiqat illərində və daha sonra mövzu ilə bağlı elmi məqalələr və kitab (Qəhrəmanlıq səhifələri) (19; 20; 21; 22; 23) çap etdirən alim Azərbaycanda ilk dəfə olaraq dastanın yayılma arealı və geniş coğrafiyası məsələsində də özünəməxsus fikir və mülahizələrini bildirmişdir. Alim böyük türk eposu “Koroğlu”nu “Şərqi” və “Qərbi”; “Zaqafqaziya” və “Orta Asiya” kimi ona qədərki bölgülərə bölüb versiyalaşdırmağı qəbul etməmiş, “Qafqaz-Anadolu” və “Türkiyə” versiyaları kimi adlandırmağı daha doğru hesab etmişdir. A.Nəbiyev toplayıcılıq fəaliyyəti nəticəsində əldə etdiyi mətnləri əvvəlcə dövrü mətbuatda, daha sonra isə “Azərbaycan dastanları” kitabında nəşr etdirmişdir (2). 2003-cü ildə isə, o, bu materiallar əsasında “Koroğlu” dastanını 20 qol həcmində ayrıca kitab olaraq çap etdirmişdir (15).

Alim uzun illər toplayıcılıq fəaliyyəti ilə məşğul olduğu üçün dastanın çoxvariantlıq və versiyalaşma səbəblərini göstərmişdir. O, söyləyicilik və ifacılıq ənənəsinə sadıq qalan ayrı-ayrı aşiq mühitlərinin inkişafı nəticəsində yarandığını göstərmişdir. Bu baxımdan Təbriz, Anadolu və Şirvan aşiq məktəblərinin əhəmiyyətini xüsusi qeyd etmişdir: “Belə bir tarixi şəraitdə türk xalqları içərisində ilkin mərhələdə “Koroğlu” eposunun yaranması Oğuz qəhrəmanlıq eposu ənənəsinə əsaslanan üç qüdrətli ədəbi məktəbin – Təbriz, Anadolu, Şirvan aşiq məktəblərinin adı ilə bağlıdır. Bu məktəblərin hər biri Oğuz eposu ənənələrini əsas götürüb əfsanələr və həqiqətlər əsasında “Koroğlu” eposunun özünəməxsus variantını yaradır” (22, 4).

A.Nəbiyevlə eyni dövrdə “Koroğlu” dastanını tədqiq edən digər alimimiz Xalq Koroğludur. Türkmənstanda doğulmuş və Sovet İttifaqının müxtəlif bölgələrində yaşamış alim Orta Asiya koroğluşünaslığında xüsusi simalardan biri hesab edilsə də, onun fəaliyyəti həm də Azərbaycan koroğluşünaslığı ilə bağlı olmuşdur. Orta Asiya və Azərbaycan xalqlarının folklor əlaqələri kontekstində Cənubi Azərbaycan, türkmən, Azərbaycan “Koroğlu”sunun qarşılıqlı təsirlərini, oxşar və fərqli cəhətlərini meydana çıxararaq eposşünaslığın inkişafına təkan vermişdir.

X.Koroğlunun “Взаимосвязи эпоса народов Средней Азии, Ирана и Азербайджана” (Eposun Orta Asiya, İran və Azərbaycan xalqları ilə əlaqəsi) monoqrafiyasında “Koroğlu” dastanının Tiflis nüsxəsi daha geniş şəkildə tədqiqata cəlb olunmuşdur. Tiflis nüsxəsini müəllif ən mükəmməl və daha “etibarlı” hesab etdiyi üçün tədqiqatlarını və türk xalqları arasındakı mətnlərlə qarşılıqlı müqayisəsini bu nüsxə üzərində həyata keçirirdi. Folklorşünaslıq prinsiplərinə əməl edilməyərək çap olunmuş sovet dövrü mətnlərinə tənqidi yanaşan alim Təhmasib nəşrini xüsusilə tənqid etmişdir (29, 65-76; 31, 103).

X.Koroğlu “Koroğlu” dastanının tarixi genezisini Azərbaycan epik ənənəsindən kənarında axtarırdı. O, “Koroğlu” dastanının yaranma tarixini təhlil edərkən türk tayfaları-

nın bir çoxunun irandilli əhalinin assimilyasiyası ilə təşəkkül etdiyini və dastanın da bu “İran və türk sintez mədəniyyəti”ndən qaynaqlanan folklor əsəri kimi meydana çıxdığını yazırdı. X.Koroğlu Tiflis nüsxəsinin dili haqqında da fikirlərini bildirmişdir. Ona görə, dastanın üslubu İran xalq dastanlarının dilinə xeyli dərəcədə yaxınlaşmış, Azərbaycan xalq danışığı dilindən isə, əksinə, uzaqlaşmışdır. Bütün bu fikirlər dastanın elmi tədqiqatlarına yeni bir yanaşma tərzini gətirirdi: “Oğuz qəhrəmanlıq eposunun “Koroğlu”ya təsiri, türkmən “Goroğlu” eposuna nisbətən çox azdır. Azərbaycan eposunda “Kitabi Dədə Qorqud” dastanları ilə yalnız uzaqdan-uzağa oxşarlıqlar tapmaq mümkündür. Hər iki abidədə zahiri oxşar detallar genetik olmaqdan çox, tipoloji eyniliyi xatırladır” (30, 182).

“Koroğlu” ilə bağlı sonrakı araşdırmalarında X.Koroğlu dastanın Sovet Azərbaycanı aşığılarından toplanıb nəşr edilmiş variantlarına yanaşmada öz ənənəvi münasibətini dəyişsə də, M.H.Təhmasib nəşrini “qeyri-elmi” hesab edərək ona müraciət etməmişdir. A.Nəbiyevlə birgə yazdıqları “Azərbaycan qəhrəmanlıq eposu” kitabında X.Koroğlu M.H.Təhmasib nəşrindən istifadənin elmi əhəmiyyətini qəbul etməyərək araşdırmasını H.Əlizadə, A.Nəbiyev və M.Həkimovun topladığı variantlar əsasında aparmağı məqsəduyğun saymışdır (12, 49).

Nizami Cəfərov “Koroğlu” dastanından bəhs edərkən onu ümumtürk mədəniyyətinin ortaq dəyəri hesab edir, eyni zamanda dastanın bir mənbədən, yəni Azərbaycandan şəxslənib türk dünyasına və türklərlə qonşu xalqlara yayıldığını iddia edir: “Koroğlu”nun Qərb və Şərq variantları, tədqiqatçıların qeyd etdiyi kimi, həm məzmun, həm də formaca bir-birindən kifayət qədər fərqlənir, - Qərb variantları Azərbaycan, türk, erməni, gürcü, kürd, ləzgi və s., Şərq variantları isə türkmən (“Goroğlu”), özbək, qazax (hər ikisində “Qoroğlu”), tacik (“Quruqli”, yaxud “Qurquli”) variant və ya versiyalarından ibarətdir. Eposun Qərb variantları, demək olar ki, bütünlüklə real, tarixi hadisələrdən, əhvalatlardan bəhs etdiyi halda, Şərq variantları əfsanəvi-mifik obrazlar, süjetlərlə zəngindir... “Koroğlu”nun müxtəlif variant, yaxud versiyaları üzərindəki müşahidələr göstərir ki, həmin variant, yaxud versiyalar, aralarındakı məzmun fərqlərinin böyüklüyündən və ya kiçikliyindən asılı olmayaraq, bir mənbədən - Azərbaycan “Koroğlu”sundan törəmişlər; hər şeydən əvvəl, ona görə ki, tipoloji baxımdan bu variant daha mükəmməl, daha tarixi və daha realdır, ona görə də daha çox törəmə-artma, improvizasiya potensialına malikdir” (3, 123).

Alimin bu fikri özündən əvvəlki və ya öz dövrünün bir çox folklorşünas alimlərinin fikri ilə üst-üstə düşür. Qədim türk dastançılıq ənənəsindən gələn mifolojiden reallığa, daha qədimdən daha yaxın dövrlərə doğru inkişaf edən dastan variantlarına baxsaq, bunu real tablolarla görməkdəyik. Lakin bunu da unutmaq olmaz ki, “Koroğlu”nun Azərbaycan versiyasına bilavasitə yerdə qalan bütün yaxın Şərq, Zaqafqaziya – türk, gürcü, erməni variantları daxildir. Bütün bunlar dastanın əsas məğzini, başlıca epizodlarını öz igidliyini tərənnüm edən qəhrəmanın “xeyirxah cəngavər”, xalq müdriki, yenilməz mübariz və nəğməkar kimi keyfiyyətlərini qoruya bilmişdir” (28, 183).

XX əsrin 70-90-cı illərində “Koroğlu” dastanının tədqiqatları davam etmişdir. Bu dövr tədqiqatçılarından V.Vəliyev, R.Rüstəməzadə, M.Həkimov, D.Əliyeva, B.Abdulla, İ.Abbaslı və başqaları dastanın müxtəlif problemləri ilə bağlı əsərlər qələmə almış, eyni zamanda dastanın mətn və nüsxələrinin toplama və nəşr işlərində də fəaliyyət göstərmişlər. Vaqif Vəliyevin də bu dövrlərdə dastanla bağlı tədqiqat apardığını bilirik. Alim “Koroğlu” dastanının baş qəhrəmanı Koroğlunu tarixi şəxsiyyət kimi qəbul etmiş, “Azərbaycan qəhməmanlıq dastanları” (25) adlı əsərinin “Koroğlu” fəslində daha çox dastanın poetik xüsusiyyətlərini və qəhrəmanların bədii obrazlarını araşdırmışdır.

Rüstəm Rüstəməzadə “Xalq ədəbiyyatına dair araşdırmalar” (24) kitabında “Koroğlu” dastanı ilə bağlı məqalələri də yer almışdır. Məqalələr daha əvvəl müxtəlif dövrü mət-

buat səhifələrində çap olunsa da, daha sonra yenidən işiq üzü görmüşdür. Tədqiqatçı daha çox dastanın erməni və gürcü dilində nəşr olunmuş variantları haqqında fikir və mülahizələrini bildirmişdir. Mürsəl Həkimov “Koroğlu” dastanının tanıtılmasında və tədqiqində daha çox toplayıcı və tərtibçi kimi fəaliyyət göstərmiş, dastanın bir neçə qolunu epik söyləyicilərdən toplayıb yazıya almışdır. Sonralar topladığı bu qolların bir neçəsini - “Zərnişan xanımın Çənlibelə gətirilməsi”, “Bolu bəy və Qoç Koroğlu”, “Telli xanımın Çənlibelə gətirilməsi” qollarını “Xalqımızın deyimləri və duyumları” kitabında çap etdirmişdir (26). Dilarə Əliyevanın tədqiqatları “Koroğlu” dastanının Tiflis nüsxəsi ilə bağlıdır. Tiflis nüsxəsinin Azərbaycan elmi ictimaiyyətinə təqdim edilməsi və dastanla bağlı ilk araşdırmalar D.Əliyevanın adı ilə bağlıdır. Əlyazmadan transliterasiya yolu ilə hazırladığı mətnləri (6; 7; 8) hissə-hissə mətbuatda çap etdirməklə, o, bu işin təməlini qoydu. D.Əliyeva, eyni zamanda, əlyazmanın tarixi, dili, tarixi hadisələrlə səsləşməsi problemlərinə də işiq tutan məqalələr yazmışdır (5).

Azərbaycanın müstəqilliyini əldə etdiyi 1990-cı illərdən sonra qeyri-maddi irsimizin mühafizə edilməsi, tanıtılması və təbliğ edilməsi sahəsində olduğu kimi, milli folklorun toplanması, nəşri, tədqiqi sahəsində də geniş işlər görülməyə başlandı. Bu sahədəki canlanma “Koroğlu” dastanının tədqiqində də aydın müşahidə olunur.

İsrafil Abbaslı, əsasən, Qafqaz nəşrləri, erməni və gürcü dillərində dastanın mövcud nüsxələri, qollar və variantları haqqında tədqiqat aparmışdır. O, erməni əlifbasını mükəmməl bildiyi üçün bu əlifbada, amma türkçə olan əlyazmaları oxumuş və araşdırmış, ermənicə çap olunmuş bütün mətnlərin məzmununu öyrənmiş və müqayisəli şəkildə təhlil etmişdir. “Ареал распространения и влияния азербайджанских дастанов” (“Azərbaycan eposunun yayılma və təsir arealı”) (27) kitabında alim bu problemləri işıqlandırmışdır.

“Tədqiqatçı “Koroğlu” rəvayətlərinin ermənilər arasında yayılmasının səbəbini, obyektiv olaraq, Azərbaycan mədəniyyət dairəsinin təsiri altında, konkret olaraq aşuqlar tərəfindən gerçəkləşdiyi qənaətinə gəlmişdir” (12, 95).

İ. Abbaslı Paris nüsxəsi, Tiflis nüsxəsi və başqa variantlar arasında paralelliklər aparmış, həm oxşar, həm də fərqli motiv və epizodları təyin etmişdir. Dastanın Paris nüsxəsi ilə Tiflis nüsxəsini müqayisə edərkən alim süjet xətti və obrazlar sistemi ilə variantların, demək olar ki, eyniyyət təşkil etdiyini bildirmişdir (1, 30).

İ. Abbaslı və B. Abdulla AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun folklor arxivində saxlanan əlyazmalar əsasında 2000-ci ildə rus (“Короглу. Авторы подготовки и составление национального текста, “Введение” и “Описание архива”) (32) və 2005-ci ildə Azərbaycan dilində (14) “Koroğlu”-nün 25 qolunu əhatə edən kitab nəşr etdirmişlər. Bundan başqa, həm də 1997-ci ildə kiril, (16) 2005-ci ildə latın (17) əlifbası ilə dastanın Paris nüsxəsi yenidən İ. Abbaslı tərəfindən hazırlanıb tərtib edilərək, B. Abdullanın elmi redaktorluğu ilə çap olmuşdur.

İşin elmi nəticəsi. Azərbaycanda XIX əsrin əvvəllərindən davam edən toplayıcılıq, nəşr işləri XX əsrdə də davam etmiş, geniş tədqiqatlar vüsət almışdır. “Koroğlu” dastanının mətnləri söyləyicilərdən toplanmış yeni qollar və variantlar hesabına genişlənmişdir. 1950-ci illərdə Azərbaycan alimlərinin elmi tədqiqatları nəticəsində ərsəyə gəlmiş dissertasiya və monoqrafiyaların bu sahədəki işlərdə xüsusi rolu olmuşdur.

İşin elmi yeniliyi. XIX əsrdən başlayan və XX əsrin sonuna qədər davam edən dövr “Koroğlu” dastanının toplanılması, nəşri baxımından çox məhsuldar bir dövr olmuşdur. XX əsrin ikinci yarısında da bir-birindən güclü folklorşünaslardan Fərhad Fərhadov, Azad Nəbiyev, Xalq Koroğlu, Vaqif Vəliyev, Rüstəm Rüstəmzadə, Mürsəl Həkimov, Dilarə Əliyeva, Nizami Cəfərov, Bəhlul Abdulla, İsrafil Abbaslı və s. dastanın tarixiliyi, mənşəyi, yayılma arealı, toplanma və nəşrləri haqqında fikir və mülahizələrini məqalə,

monoqrafiya və dissertasiyalarında ortaya qoymuşlar. Toplayıcılıq fəaliyyəti nəticəsində dastanın yeni qol və epizodlarının nəşr edilməsi, dastanın ilk yazılı qaynaqlarına istinad edilərək müxtəlif toplayıcılardan, aşiq repertuarlarından alınmış məlumatlar işin elmi yeniliyi hesab edilir.

İşin tətbiqi əhəmiyyəti. Bildiyimiz kimi, “Koroğlu” dastanı türk xalqları arasında yayılma arealı baxımından ilk sırada gələn dastanlarımızdan biridir. Onun ilk yazılı qaynaqları, adının keçdiyi və ya mətn, şeir nümunələrinin verildiyi əlyazmalar, arxiv və kitabxanalarda saxlanılan nadir nüsxələr “Koroğlu”nun qədim şöhrətindən xəbər verir. Dastanın milli versiyaları və onların ətrafında yaranan variantlar XIX əsrdən etibarən toplanmağa, araşdırılmağa başlanmışdır. Azərbaycanda XX əsrin ikinci yarısı məhsuldar bir dövr olmuş, “Koroğlu” tədqiqatçılarının gərgin əməyi nəticəsində ortaya çıxan araşdırma, toplama, nəşr işləri öz bəhrəsini vermiş, dastanın bir çox yeni qolları şifahi yaddaşdan yazılı qaynaqlara köçürülmüşdür.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbaslı, İ. Koroğlu eposu // Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. – 2002, – XIII kitab. – s. 10-72.
2. Azərbaycan dastanları / Toplayanı və nəşrə hazırlayanı A.Nəbiyev. – Bakı: Gənclik, – 1977. – 144 s.
3. Cəfərov, N. Eposdan kitaba / Cəfərov N. – Bakı: Maarif, – 1999. – 220 s.
4. Ekici, M. Anadolu sahası Koroğlu anlatmalarında kadın tipler // Milli Folklor. – 1999. – №44. – s. 4-14.
5. Əliyeva, D. “Koroğlu”nun gürcü variantı // “Elm və həyat” jurnalı. – 1975. – №11, – s. 28-29.
6. Əliyeva, D. “Koroğlu”nun yeni əlyazma nüsxəsi // “Azərbaycan” jurnalı. – 1990. – №3, – s. 133-146.
7. Əliyeva, D. “Koroğlu” // “Ədəbiyyat” qəzeti, – 1992, 24 iyul.
8. Əliyeva, D. “Koroğlu”nun yeni əlyazma nüsxəsi // “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, – 1989, 6 oktyabr.
9. Fərhadov, F. “Koroğlu” dastanı Zaqafqaziya xalqlarının qəhrəmanlıq şöhrətidir // “Azərbaycan” jurnalı. – 1968, – №1.
10. Fərhadov, F. “Koroğlu” dastanının Zaqafqaziya versiyasına dair // Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər, – 1968, – III kitab. – s. 28-58.
11. Fərhadov, F. Müqəddimə / Koroğlu (çapa hazırlayanı F.Fərhadov). – Bakı: Maarif, – 1975. – s. 3-9.
12. İbrahimova, A. Azərbaycan koroğluşünaslığı: tarixi və inkişaf mərhələləri / İbrahimova A. – Bakı: Nurlan, – 2014. – 156 s.
13. Koroğlu / çapa hazırlayanı F.Fərhadov. – Bakı: Maarif, – 1975.
14. Koroğlu / hazırlayıb tərtib edənlər Abbaslı İ., Abdulla B. – Bakı: “Lider nəşriyyatı”, – 2005. – 552 s.
15. Koroğlu / Toplayanı, ön söz, izahların müəllifi A.Nəbiyev, çapa hazırlayanlar: Ü.Nəbiyeva, Y.İsmayılova. – Bakı: Nurlan, – 2003, – 418 s.
16. Koroğlu. Paris nüsxəsi / Çapa hazırlayan Abbaslı İ. – Bakı: Ozan, – 1997, – 208 s.
17. Koroğlu. Paris nüsxəsi / Çapa hazırlayan. Abbaslı İ. – Bakı: “Şərq -Qərb”, – 2005, – 224 s.
18. Nəbiyev, A. “Koroğlu” dastanında Koroğlu surəti (Azərbaycan və özbək materialları əsasında). Namizədlik dissertasiyası. – Bakı, – 1970, – 163 s.
19. Nəbiyev, A. Azərbaycanda “Koroğlu” nəşrləri / Türk xalqlarının ədəbi keçmişi: türk dastanları. Uluslararası sempozyum. Tebliqlər. – Bakı: Adiloğlu MMC, – 2004, – s. 271-276.
20. Nəbiyev, A. Misri qılıncın oğurlanması // “Elm və həyat” jurnalı, – 1970, – №6.

21. Nəbiyev, A. Qəhrəmanlıq səhifələri / Nəbiyev A. – Bakı: Gənclik, – 1975, – 98 s.
22. Nəbiyev, A. Türkdilli xalqlarda “Koroğlu” eposu // Folklorşünaslıq məsələləri. – 1991, – s. 3-6.
23. Nəbiyev, A. “Koroğlu” dastanının Xuluflu nəşri / Koroğlu. V.Xuluflu nəşri. – Bakı: Elm, – 1999, – s. 3-11.
24. Rüstəmzadə, R. Xalq ədəbiyyatına dair araşdırmalar / Rüstəmzadə R. – Bakı: UniPrint, – 2007, – 243 s.
25. Vəliyev, V. Azərbaycan qəhrəmanlıq dastanları / Vəliyev V. – Bakı: ADU Nəşr. – 1980, – 75 s.
26. Xalqımızın deyimləri və duyumları / Toplayan və tərtib edən M.Həkimov. – Bakı: Maarif, – 1988, – 390 s.
27. Аббаслы, И. Ареал распространения и влияния азербайджанских дастанов / Аббаслы И. – Баку: Сада, – 2001, – 216 с.
28. Жирмунский, В., Зарипов, Г. Узбекский народный героический эпос / В. Жирмунский, Г. Зарипов. – Москва, 1947.
29. Короглы, Х. Текстологическая характеристика публикаций эпоса “Героглы” и “Гуругли” // “Фольклор”. Издание эпоса. – 1977, – с. 65-76.
30. Короглы, Х. Взаимосвязи эпоса народов Средней Азии, Ирана и Азербайджана / Короглы Х. Москва: Наука, 1983, 335 с.
31. Короглы, Х., Набиев, А. Азербайджанский героический эпос / Короглы Х., Набиев А. – Баку: Язычы, – 1996, – 305 с.
32. Короглу / Авторы подготовки и составление национального текста, “Введение” и “Описание архива”: И. Аббаслы, Б. Абдулла, Перевод худ-го и научного текста И.Сеидова. – Баку: Из - ство “Сада”, – 2000. – 500 с.
33. Фархадов, Ф. Закавказская версия эпоса “Кероглы”. Автореф. дисс. – Баку, 1968, – 73 с.
34. Фархадов, Ф. К изучению эпоса “Кероглы” (Армянская версия эпоса). Дисс. – Баку, 1960.

